

זאת המשבצת שהוקצתה ע"י הקב"ה לשבט דן, **במרכז** ארץ ישראל (מה שמכונה היום גוש - דן).

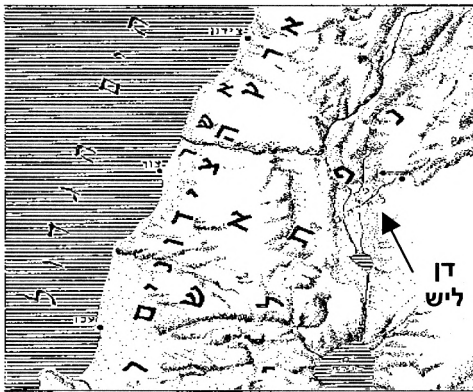
אחרי התיאור הזה כתוב כך: "ויצא גבול בני דן מהם"⁴. ופירש הרד"ק: "שלא הספיקה להם הארץ הנכבשת לחלקם". הם יצאו (נשפכו) מחוץ לתחום הגבול מחמת התרבותם המהירה. אפשר לעמוד על הגידול הרב בשבט דן מתוך ההשוואה לשבט בנימין. עמדו על כך חז"ל במדרש: "ידן נכנס בצלמוניתו (פירוש: ביחיד⁵) אצל אביו ומתברך בשבעים אלף, ובנימין נכנס בעשרה ומתברך בארבעים אלף"⁶. כלומר: לדן היה בתחילת דרכו בן אחד בלבד: "ובני דן חֲשִׁים"⁷ ובמנין שבפרשת פנחס⁸ מגיע מספרם של בני השבט ל-64,400. לעומת זאת לבנימין היו **עשרה** בנינים: "ובני בנימן בלע ובכר ואשבל גרא ונעמן אחי וראש מִפִּים וְחָפִים וְאָרְדִי"⁹ ובמנין של פרשת פנחס¹⁰ הם הגיעו רק ל-45,600. שבט דן הלך והתרבה בקצב גדול ולכן נאלצו לפרוץ החוצה מנחלתם. הנחלה הנוספת שאליה הם בוחרים להגיע היא בצפון ארץ ישראל, כפי שכתוב בספר יהושע:

"וַיַּעֲלוּ בְנֵי דָן וַיִּלָּחְמוּ עִם לָשָׁם וַיִּלְכְּדוּ אוֹתָהּ וַיִּכּוּ אוֹתָהּ לְפִי חֶרֶב וַיִּקְרְשׁוּ אוֹתָהּ וַיָּשְׁבוּ בָּהּ וַיִּקְרְאוּ לָלָשָׁם דָּן כְּשֵׁם דָּן אֲבִיהֶם"¹¹.

או כמו שמופיע בספר שופטים:

"בְּיָמִים קִדְמֵי אֵין מֶלֶךְ בְּיִשְׂרָאֵל וּבְיָמִים קִדְמֵי אֵין מֶלֶךְ הָיוּ הַדְּנִי מִבְּקֶשׁ לוֹ נִחְלָה לְשִׁבְתָּהּ כִּי לֹא נִפְלְאָה לוֹ עַד הַיּוֹם הַהוּא בְּתוֹךְ שְׁבֻטֵי יִשְׂרָאֵל בְּנִחְלָה:

וַיִּשְׁלְחוּ בְנֵי דָן מִמִּשְׁפַּחְתָּם חֲמִשָּׁה אַנְשִׁים מִקְצוֹתֵם אַנְשִׁים בְּנֵי חֵיל מְצַרְעָה וּמֵאֶשְׁתָּאֵל לְכַנֵּל אֶת הָאָרֶץ וַלְחַקְקָהּ... וַיָּבֵאוּ עַל לִישׁ עַל עִם שְׂקֵט וּבִטָּח וַיִּכּוּ אוֹתָם לְפִי חֶרֶב וְאֶת הָעִיר שָׂרְפוּ בָאֵשׁ: וְאֵין

4. יהושע יט, מז
5. פירוש מהרז"י
6. 'בראשית רבה' פרשה צד, ט (על אי הדיוק של המדרש ביחס למניין - עיי' בפירוש 'מתנות כהונה'. בכל אופן הוא מסכם: "בני דן רבו למעלה מבני בנימין).
7. בראשית מו, כג
8. במדבר כו, מג
9. בראשית מו, כא, ובחומש במדבר (פרק כו) הוא נקרא "שוחם"
10. במדבר כו, מא
11. יהושע יט, מז

מציל פי חֲחֻקָה היא מְצִידוֹן וְנִדְבָר אֵין לָהֶם עִם אָדָם וְהיא
בְּעֵמֶק אֲשֶׁר לְבֵית חָחֻב וְיִבְנוּ אֶת הָעִיר וְיִשְׁבוּ בָּהּ: וַיִּקְרָאוּ שֵׁם
הָעִיר דָּן בְּשֵׁם דָּן אֲבִיהֶם אֲשֶׁר יוֹלֵד לְיִשְׁרָאֵל וְאוֹלָם לִישׁ שֵׁם
הָעִיר לְרֵאשֹׁנָה¹².

ב. השאלות והתמיהות

מספר שאלות וקשיים עומדים בפנינו, ואלו הם :

- א. מדוע בני שבט דן מתרחקים כל כך מגבול נחלתם ובאים עד לצפון הארץ כדי לכבוש שטח נוסף?¹³
 - ב. האם מותר להם להתנחל שוב ללא גורל, ושלא על פי ה'?
 - ג. מדוע חפצו בני דן דווקא בעיר לשם (ליש)?
 - ד. מה משמעות השם לשם (או ליש)? נראה שאם הכתוב טורח להדגיש מה היה שם המקום עד שכבשוהו שבט דן (למרות שהחליפוהו): "ויקראו שם העיר דן... ואולם ליש שם העיר לראשונה"¹⁴.
 - ה. בספר שופטים נאמר כך: "בימים ההם שבט הדני מבקש לו נחלה לשבת כי לא נפלה לו עד היום ההוא בתוך שבטי ישראל בנחלה"¹⁵. כיצד אפשר להבין זאת שלא נפלה לו נחלה, לאור האמור (לעיל) בספר יהושע: "למטה בני דן למשפחתם יצא הגורל השביעי" וגו'!¹⁶
- תשובה לכך אפשר למצוא בכמה רמזים בתורה, מהם אפשר ללמוד על שייכותו המיוחדת של שבט דן לחבל ארץ צפוני זה. וסביר להניח שאנשי שבט דן קלטו רמזים אלו ובעקבותיהם הגיעו לנחלה הנוספת שלהם בצפון.

ג. הרמז הראשון - "וירדף עד דן"

במלחמת ארבעת המלכים נגד חמשת המלכים, יוצא אברהם לעזרת לוט בן אחיו ונאמר שם: "וירדף עד דן"¹⁷. חז"ל עמדו על העובדה ששמו של המקום ניתן לו רק שנים רבות אחר כך, ואם כן כיצד הוקדם השם ונקרא "דן" כבר בימי אברהם: "עד דן - עדיין לא באו שבטים לארץ ולא

12. פרק יח, א - ב, כו - כט

13. על כך אולי אפשר להשיב שכל השטחים עד לשם היו תפוסים על ידי שבטים אחרים

14. כמו ביחס לבית אל: "ויקרא את שם המקום ההוא בית אל ואולם לזו שם העיר לראשונה"

(בראשית כח, יט)

15. שופטים יח, א

16. יהושע יט, מ

17. בראשית יד, יד

נתחלקה ארץ ישראל לישראל, ומה תלמוד לומר עד דן, אלא שאמר לו לאברהם שנים עשר שבטים עתידין לצאת מחלצין וזה חלקו של אחד מהם¹⁸. כלומר ישנה כאן **נבואה** לאברהם שבמקום הזה ינחלו בני דן, ומשום כך: "ויקראו שם העיר דן". וכך כתב האבן עזרא ביחס לשמות מקומות בתורה: "ומלות רבות לאין מספר נקראו על שם סופם. ולא נדע אם כן דרך הלשון, או הוא דברי נבואה, כמו וירדוף עד דן"¹⁹.

ד. הרמז השני - "יהי דן נחש"²⁰

בברכתו לדן, אומר יעקב אבינו: "יהי דן נחש עלי דרך שפיפון עלי אורח"²¹. וכתב רש"י: "ואונקלוס תרגם **כחיי חורמן**, שם מין נחש, שאין רפואה לנשיכתו, והוא צפעוני, וקרוי חורמן על שם שעושה הכל חרם"²².

מעניין לגלות מספר מקורות בהם נמצא בצפון הארץ, למרגלות ה**חרמון**, "**החיוי**": "**והחיו** תחת **חרמון** בארץ המצפה"²³. "**והחיו** ישב הר הלבנון מהר בעל **חרמון** עד לבוא חמת"²⁴. חז"ל מבארים מדוע נקרא החיוי בשם זה: "כתוב אחד אומר 'ויאמר איש ישראל אל החיוי (=גבעונים) וגו'²⁵ וכאן קרי ליה אמורי אלא מן האמרי היו ולמה קורא אותן חוי על שעשו מעשה חוי מעשה נחש, הנחש אמר יודע אני שאמר להם הקב"ה (בראשית ב) כי ביום אכלך ממנו מות תמות אלא הריני הולך ומרמה בהם, והם אוכלין, ונענשים ואני יורש את הארץ לעצמי. כך עשו הגבעונים אמרו יודעים אנו שאמר הקב"ה לישראל, כי החרם תחרימם החתי והאמרי וגו' (דברים ו) לא תכרות להם ברית וגו', אלא הרי אנו הולכין ומרמין בהם והם

18. 'מכילתא דרבי ישמעאל' בשלח - מס' דעמלק, 'מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי' פרק יז

19. 'אבן עזרא' בפירושו לפסוק: "כי תבנה בית חדש ועשית מעקה לגגך ולא תשים דמים בביתך כי יפל הנופל ממנו" כותב: "הנופל - נקרא על שם סופו. וכן יומת המת (דברים יז, ו). וכן ובגדי ערומים תפשיט (איוב כב, ו); ויתרוצצו הבנים (ברא' כה, כב). **ומלות רבות לאין מספר נקראו על שם סופם. ולא נדע אם כן דרך הלשון, או הוא דברי נבואה, כמו וירדוף עד דן (ברא' יד, יד). וכן כתב בפירושו לדברים פרק י"א פסוק ל': "מול הגלגל כמו וירדוף עד דן או דרך נבואה, או שני שמות"**.

20. בפסוקים שקודמים לברכות יעקב לבניו ונכדיו נאמר כך: "ויהי אחרי הדברים האלה ויאמר ליוסף **הנה אניך חולה**" (בראשית מח, א). ואומר על כך הנצי"ב: "יעקב במצרים לא היה באור רוח הקודש תמיד. אלא בעת הצורך היה מכין עצמו לכך, והשיג כמו אור הברק שמבהיק את הלילה ומכל שכן בעת שהיה חולה, מסוגל יותר להשיג מעלתו כאור הנר לפני הכיבוי כמש"כ בס' דברים ריש פרשת ברכה". (בפירושו לתחילת פרשת וזאת הברכה מאריך הנצי"ב לבאר את כוחם של הברכות שיצאו מפיו של משה לפני **פטירתו**. הדברים יובאו בהמשך והם מתאימים גם לכאן).

21. בראשית מט, יז. מעניין לציין את דברי היכלי יקר' שמסביר מדוע יעקב קורא נחש ומשה מכנה את שבט דן אריה: "ומה שמצינו משה המשיל את דן לגור אריה ויעקב המשילו לנחש רמז שכל דין יש לו מלחמה פנים ואחור יש מעיזים פניו לומר לו מוסיף אני עליך דיינים כמ"ש 'טרחכם משאכם וריבכם' ויש מרגן אחריו אבל לא בפניו. ע"כ צריך להיות בעל כח ואמיץ רוח ללחום פנים ואחור ולא יתן את לבו לכל הדברים אשר ידבר בין בפניו בין באחוריו אלא יהיה כאריה ונחש זה כחו באחוריו וזה כחו בפניו וזה רמז נכון".

22. רש"י בראשית מט, יז

23. יהושע יא, ג

24. שופטים ג, ג

25. יהושע ט, ז

כורתים אתנו ברית, מה נפשך - יהרגו אותנו יעברו על השבועה, יקיימו אותנו עוברים על הגזירה, בין כך ובין כך נענשים, ואנו יורשין את הארץ לעצמנו. לפיכך כשראה יהושע כן אמר להם (יהושע ט) למה רמייתם אותנו וגו', אמר להם יהושע: אתם עשיתם מעשה נחש, לפיכך תטלו שכרו של נחש. א"ר אלעזר ארון (קלל אותם) כנחש דכתיב (יהושע ט) ועתה ארורים אתם, כשם שכתוב בנחש (בראשית ג) ארור אתה מכל הבהמה".²⁶ יוצא אם כן, שדן שעליו נאמר "יהי דן נחש" הוא זה שהולך לטפל בנחשים - בני העם החיוי (המחורמים) תושבי החרמון שבצפון.

(הרמב"ן מסביר את השם חרמון כך: "ומפני הקרירות יהיה חרם יקרא חרמון והוא לו שם כנוי".²⁷ רש"י כאמור כתב: "וקרוי חורמן על שם שעושה הכל חרם")

גם החיוי, כמו שבת דן, שכן במפוצל בשני מקומות - בצפון ובמרכז הארץ, ומכאן נוכל להבין איך הצליחו הגבעונים שגרו בסמוך, מצפון לירושלים, להערים על יהושע ולספר לו שבאו מארץ רחוקה, כשהכוונה היא כנראה לאיזור החרמון.

אגב, המבנה של רכס הרי החרמון דומה לנחש, למסתכל ממבט הציפור (כרגע נמצא בידינו רק דרום רכס החרמון).

ה. הרמז השלישי - לשם

בתיאור חושן המשפט המונח על לבו של הכהן הגדול (אחד משמונת בגדיו) נאמר: "ועשית חשן משפט מעשה חשב"..."²⁸ "ומלאת בו מילואת אבן ארבעה טורים אבן... והטור השלישי לשם שבו ואחלמה".²⁹ לכל שבת היתה אבן יקרה משלו. על הלשם אומרים חז"ל: "על לשם היה כתוב דן",³⁰ "סימניו היו לכל נשיא ונשיא מפה וצבע על כל מפה ומפה כצבע של אבנים טובות שהיו על לבו של אהרן, מהם למדה המלכות להיות עושין מפה וצבע לכל מפה ומפה כל שבת ושבת נשיא שלו צבע מפה שלו דומה לצבע של אבנו... דן - לשם וצבע מפה שלו דומה לספיר ומצוייר עליו נחש על שם "יהי דן נחש".³¹ גם התרגום ירושלמי על הפסוק: "והטור השלישי לשם שבו ואחלמה" מבאר: "וסידרא תליתאה זוזון ובירלזין וזמרגדין כתב מפרש עליהון שם שבטין תלתא דן נפתלי וגד".³² וכך כתב רש"י ביחס לכינוי העיר 'לשם' שאותה כבש שבת דן: "ליש - שם העיר ובספר יהושע קורא שמה לשם על שם שמצאו שם אבן טובה ששמה לשם והיא היתה על החשן לשבת דן, שמו כתוב על לשם, וידעו שבאמת היא נחלתם".³³ אם כן

26. 'במדבר רבה' פרשה ח, ד

27. רמב"ן דברים ג, ט

28. שמות כח, טו

29. שם, פסוקים יז, יט

30. 'שמות רבה' פרשה לח, ט

31. 'במדבר רבה' פרשה ב, ז

32. תרגום יב"ע חולק עליו וכותב: "גד ואשר ויששכר". כלומר על הלשם היה כתוב גד ולא דן.

33. רש"י לשופטים יח, כז

גם מחושן המשפט, האורים ותומים של הכהן הגדול, היה להם איפוא רמז שראויה "לשם" להיות בנחלתם.

ו. הרמז הרביעי - "דגל מחנה דן"

בפרשת במדבר בסדר החניה של עם ישראל ומסעותיו במדבר נאמר כך: "דגל מחנה דן צפונה לצבאותם... והחונים עליו מטה אשר... ומטה נפתלי"³⁴. שבת דן עמד בראש הגוש הצפוני במדבר סיני. מכאן אולי נובעת שאיפתו הפנימית של השבט להתנחל בחלק הצפוני של הארץ, סמוך לנחלתם הצפונית של אשר ונפתלי, שהיו "החונים עליו" במדבר.

אנו רואים כאן שתי סיבות להתנחלות (הנוספת) הצפונית של שבט דן - האחת היא המיקום הצפוני של מחנה דן במדבר והשניה היא השכנים של השבט. ענין השכנים נרמז גם בסדר הקרבת הנשיאים - נשיא שבט דן הקריב ביום העשירי, אחריו ביום ה-11 הקריב נשיא אשר וביום ה-12 נשיא שבט נפתלי.³⁵ כמובן שאין לשכוח שהם סמוכים בזמן לידתם (מלבד גד שהתחבר יותר לראובן, וזה דורש דיון בפני עצמו) וצריך להוסיף שהם בני השפחות (לשעבר) בלה וזלפה (שהפכו להיות נשות יעקב לכל דבר).

ז. הרמז החמישי - ליש³⁶

בברכתו של משה לשבט דן הוא אומר: "ולדן אמר דן גור אריה יונק מן הבשן"³⁷.

34. במדבר ב, כה - כט

35. במדבר פרק ז, פסוקים סו, עב, עח

36. בפתיחת הברכות של משה לשבטים נאמר: "וזאת הברכה אשר ברך משה איש האלוהים את בני ישראל לפני מותו" (דברים לג, א). התורה מדגישה לנו שהברכה ניתנה סמוך לפטירתו ("וכי תעלה על דעתך שלאחר מיתתו ברך משה את ישראל!" - 'פסיקתא דרב כהנא' נספחים פרשה א ד"ה "לפני מותו"), וכתב על כך הרמב"ן: "וכן על דרך האמת (=על פי הסוד), וזאת היא הברכה, כי מאת ה' היתה זאת (תהילים קיח, כג), וכן ביעקב נאמר (בראשית מט, כח) וזאת אשר דבר להם אביהם" (רמב"ן דברים לג, א).

והנצי"ב מוסיף ואומר ביחס לעיתוי (לפני מותו): "כשהקדים הכתוב לקרוא למשה איש האלוהים היינו שהשכינה היתה מדברת בקרבו, הוצרך לפרש דמשום שהיה סמוך למותו. ע"כ התלקח בכוחו היפה שלהבת יה אשר האיר בימי חייו. וכמו נר הכבה שהוא מתמוטט, מכ"מ לפני רגע אחרון האש נאחזת ביסוד האש והוא מתלקח בכוח. כך נשמת הצדיק בעת הסתלקותו ומוכנת להאחז בצרור החיים. הרי הוא מתעלה בכוח היותר ראוי לנשמה זו... וכך אמר אליהו לאלישע כשביקש ממנו פי שנים ברוחו והוא מידה גבוהה מכוח אליהו, השיב לו אם תראה אותי לוקח מאתך יהי לך, דמשום דאז יתעלה אליהו בעצמו פי שנים מאשר היה בגוף בשר ודם, ויהי אפשר להאציל מרוחו על אלישע זה הכוח. וכך היה משה רבינו באותה שעה במעלה היותר גבוהה".

יוצא איפוא שצריך להתייחס אל דברי משה רבנו בברכתו כאל נבואה מיוחדת, ברוח קודש מיוחדת.
37. דברים לג, כב

בביטוי "גור אריה" רמזו משה רבינו לישוב **ליש**, כמו שהכתוב מדגיש "ואולם **ליש** שם העיר לראשונה". **ליש** - הוא אחד משמות **האריה**.³⁸ אפשר לראות בברכת משה שדימהו לאריה רמז לכך שיוכלו לקבל נחלה נוספת ושמה **ליש**.

ניתן לומר שלמרות ש"למטה בני דן למשפחתם יצא הגורל" במרכז הארץ, הם ראו בברכת משה נבואה הרומזת להם שנחלתם היא גם ב"ליש".

וכן נמצא ברש"י על הפסוק הנ"ל: "זינק מן הבשן - כתרנומו שהיה הירדן יוצא מחלקו ממערת פמייאס (=בניאס) והיא **ליש** שהיא בחלקו של דן, שנאמר (יהושע יט, מז): 'ויקראו ללשם דן' וזינוקו וקילוחו מן הבשן. דבר אחר: מה זינוק זה יוצא ממקום אחד ונחלק לשני מקומות, כך שבטו של דן נטלו חלק בשני מקומות. תחלה נטלו בצפונית מערבית לעקרון וסביבותיה, ולא ספקו (=הספיק) להם, ובאו ונלחמו עם **לשם** שהיא פמייאס והיא בצפונית מזרחית, שהרי הירדן יוצא ממערת פמייאס והוא במזרחה של ארץ ישראל ובא מהצפון לדרום וכלה בקצה ים המלח, שהוא במזרח יהודה, שנטל בדרומה של ארץ ישראל, כמו שמפורש בספר יהושע, והוא שנאמר (שם יט, מז): 'ויצא גבול בני דן מהם, ויעלו בני דן וילחמו עם לשם וגו', יצא גבולם מכל אותו הרוח שהתחילו לנחול בו"³⁹(עד כאן דברי רש"י).

וכן ב'מדרש רבה'⁴⁰ מסופר בהרחבה על המפגש עם יוסף (המשנה למלך מצרים) המנסה לכלוא את בנימין בגלל "גניבת" הגביע. וכך נאמר במדרש: "מיד כעס יהודה, ושאג בקול גדול, והלך קולו ארבע מאות פרסה, עד ששמע חושים בן דן, וקפץ⁴¹ ובא אצל יהודה, ושאגו שניהם, וביקשה ארץ מצרים ליהפך (=להחריב), עליהן אמר איוב, 'שאגת אריה וקול שחל ושיני כפירים נתעו' (איוב ד, י) שאגת אריה זה יהודה דכתיב 'גור אריה יהודה' (בראשית מט, ט), וקול שחל זה חושים בן דן, ששניהם משולים כאריה שנאמר דן גור אריה".⁴²

ה. עם שוקט ובוטח

נקודה נוספת שיש לעמוד עליה היא ההתנהגות של בני שבט דן. כיצד אפשר להבין את שבט דן שהולך ומתנפל על עם שיושב בשקט ובביטחה במקומו - "ויבאו על ליש על עם שוקט ובוטח ויכו אותם לפי חרב ואת העיר שרפו באש"!!

אבל חז"ל מבארים לנו את פשר השקט והביטחון שלהם. "עובדים עבודה זרה, והיא מצלחה בידיהון".⁴³ שבט דן יצא איפא לקיים את מצוות ביעור עבודה זרה מארץ ישראל כמצוות משה

38. 'מצודת ציון' למשלי ל, ל. "אמר רבי יוחנן: ששה שמות יש לאריה[ה], אלו הן: ארי, כפיר, לביא, ליש, שחל, שחץ" סנהדרין דף צה ע"א

39. רש"י לדברים לג, כב

40. 'בראשית רבה' פרשה צג

41. ביילקוט שמעוני. (תורה פרשת ויגש רמז קנ) נוסף: "מארץ כנען".

42. ביילקוט שמעוני: "וקול ליש זה חושים בן דן שנאמר ולדן אמר דן גור אריה".

43. 'פסיקתא דרב כהנא' פרשה י, 'מדרש תנחומא' פרשת ראה סימן יד

בספר במדבר: "והורשתם את כל ישבי הארץ מפניכם ואבדתם את כל משכיתם ואת כל צלמי מסכתם תאבדו ואת כל במתם תשמידו".⁴⁴

ט. הקשת הצפונית

אחרי שהסברנו את שייכותו של דן לליש / לשם ולצפון ארץ ישראל, עלינו להבין מדוע אכן נפל הגורל לשבט באיזור המרכז (גוש דן - גם בימינו), במיוחד לאור רצונו הפנימי להיות צפוני כפי שהוסבר לעיל בסעיף 3.

דן היה בנה של בלהה שפחת רחל ולמעשה הוא הבכור מבני השפחות. גם נפתלי הוא בנה של בלהה ואשר גם הוא מבני השפחות - בן זלפה. מצד זה טבעי, שתהיה לשבט דן משיכה לחבל הארץ שסמוך לנחלת נפתלי ואשר בני השפחות.

בבית משפחת יעקב אבינו שרר איזושהו "מתח" ביחס לבני השפחות. כך אומרים חז"ל על הפסוק "אלה תולדות יעקב בן שבע עשרה שנה היה רועה את אחיו בצאן והוא נער את בני בלהה ואת בני זלפה נשי אביו ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם".⁴⁵ מה היא הדיבה ומה הקשר שלה לבני השפחות?: "ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם, ומה א"ל? רבנן אמרי אמר לאביו שהן נוהגין בבני בלהה וזלפה מנהג עבדים וקורין אותן עבדים ואני נוהג בהן מנהג אחוה שנאמר והוא נער את בני בלהה ואת בני זלפה" וגו'.⁴⁶ וזאת מכיוון שבני לאה - ראובן, שמעון, לוי ויהודה ויתכן שגם יששכר וזבולון, נהגו בבני בלהה וזלפה (דן, נפתלי, גד ואשר) מנהג עבדים כנהוג לגבי ילדי שפחות. ומה ראו בני לאה לעשות כן? יתכן שהם הסתכלו על הגר שפחת שרה ועל ישמעאל, הקנויים לשרה ולצאצאיה.

על פי פירושו של 'אור החיים' הקדוש אנחנו יכולים לערוך השוואה בין היחס של שרה לשפחתה ולבנה לבין יחסם של בני לאה לבני השפחות.

'אור החיים'⁴⁷ מביא את דברי המדרש: "ולה שפחה מצרית ושמה הגר, שפחת מלוג היתה והיה חייב במזונותיה ולא היה רשאי למכרה, בעון קומי ריש לקיש מהו דתנא עבדי מלוג אמר להון כמה דתימא מלוג מלוג".⁴⁸

אורה"ח מביא את דברי המהרי"ק⁴⁹ שהבא על שפחתו עשאה בת חורין ודווקא לשם אישות. ואם בא עליה סתם נחלקו הרי"ף והרמב"ם - לפי הרי"ף היא נעשתה בת חורין ולפי הרמב"ם - לא. הגר היתה קנויה לשרה ועל כן אין היא משוחררת גם אם אברהם יבוא עליה לשם אישות, משום שרק שרה בעצמה יכולה לשחרר אותה (גם החתונה הזאת התבצעה על פי דברי הנבואה שהיו בפיה של שרה - "בא נא אל שפחתי, אולי איבנה ממנה" [שרה בכוונה אמרה 'אולי], כדי

44. במדבר לג, נב

45. בראשית לז, ב

46. 'מדרש תנחומא' פרשת וישב סימן ז. ובראשית רבה פד, ז

47. בפירושו לבראשית טז ה

48. בראשית רבה מה, א

49. יו"ד הלכות עבדים סימן רסז

לברר חלק המאוס שהיה דבוק באברהם מימי קדם, שייצא בישמעאל ואצל אברהם יישאר אור שלם). הגר, שחשבה שהיא השתחררה בביאתו זו של אברהם, החלה להקל ראש בגבירתה עד שהתברר לה על ידי המלאך שהיא לא צודקת (ככתוב: "ויאמר לה מלאך ה' שובי אל גבירתך והתעני תחת ידיה"⁵⁰).

שרה, לעומתה, מקפידה בלשונה לומר: "בא נא אל שפחתי" ולא אל הגר, כדי להדגיש שגם אחרי ביאה היא עדיין שפחה. 'אור החיים' מסיים את דבריו ואומר: "והעד הנאמן לדברינו הוא מה שאמר הבורא יתעלה וגם את בן האמה הרי שקראה אמה וקראו בנה ולא בנו".

לעומת הגר השפחה, שלא השתחררה ונשארה שפחה, מעמיד (לפי 'אור החיים') משתחררות השפחות - בלהה וזילפה, ונעשות נשות יעקב (שפחות שהפכו לאמהות של שבטים קדושים).

יוסף היה נער את בני בלהה ובני זילפה נשי אביו. הוא חשד שכוונת אחיו ביחס לזילפה ובלהה שהלכה כרמב"ם שהבא על שפחתו סתם היא לא משוחררת והוולד עבד ואילו הוא עצמו לא היה מוכן לקבל את הפסק הזה שפסקו אחיו (לפי דעתו) והוא סבר שבלהה וזילפה משוחררות על פי דעת הרי"ף וממילא בניהן אינם עבדים. לכן הפסוק מדגיש: "נשי אביו" כדי לומר לנו שכך הוא התייחס אליהם שלא כמו התייחסות אחיו (על פי חשדו אותם).

הבחנה נוספת (בין הגר לבין בלהה וזלפה) קיימת בלשון הפסוקים והיא אמירתה של שרה לאברהם בנותנה לו את הגר: "**אולי אבנה ממנה**" לעומת אמירתה של רחל: "**ואיבנה ממנה**", בלי אולי אלא בוודאות.

עוד הבדל שאנחנו מוצאים בין הגר שפחת אברהם לבלהה וזילפה השפחות: אצל השפחות אנחנו מוצאים שהכתוב מקפיד לומר לנו שהן ילדו בנים ליעקב בניגוד להגר שלא ילדה את ישמעאל לאברהם אלא הוא בנה שלה. כמו כן אנו רואים שיעקב מברך את בני השפחות כשאר בניו וכן משה רבינו.

ניתן לראות, איפוא, את הישיבה של שבט דן בסמוך לנחלתם של בני יוסף (מנשה [בצפון] ואפרים [במרכז]), כמין המשך של אותה "לקיחת חסות" של יוסף את בני בלהה ובני זילפה וכמין חיזוק ואישור שבלהה וזילפה משוחררות היו ובניהם אינם עבדים שלא כמו ישמעאל העבד. סדר ההתנחלות הזאת בארץ מהווה "חותם אלוקי" להעמדתן של בלהה וזילפה בשורה אחת עם רחל ולאה, וארבעתן מהוות שלימות אחת ויחד הן בונות את בית ישראל.

התמונה המצטיירת בצפון - כעין קשת המגינה על ארץ ישראל, ובקשת זו שותפים:

אשר - לחוף הים. מזרחית לו - שבט נפתלי. מזרחית לו - שבט דן. ואז הקשת מתעגלת מזרחה ודרומה, ושם שבט יוסף (חצי שבט המנשי) בבשן (רמת הגולן), ומדרום לשבט יוסף - שבט גד. יוצא איפוא שהפסוק המדבר על יוסף - "והוא נער את בני זלפה ואת בני בלהה", נכון גם לדורות, בנחלות הצפוניות.

